

7-MAVZU. ISTE'MOLCHILAR TANLOVI NAZARIYASI

Xamidova Zulfiya Axmadjonovna
PhD, dosent

MAVZU BO'YICHA REJALAR

Iste'molchi tanlovi
va uning afzal
ko'rishi

Iste'molchilarning
xatti-harakatlariga
xulq-atvor
yondashuvlari

Befarqlik egri
chizig'i va
iste'molchi
budjetining
cheklanganligi

O'rni bosish va
daromad samarasi

ISTE'MOL jamiyat a'zolari iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlardan foydalanish jarayoni

Unumli iste'mol bevosita ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayoniga tegishli bo'lib, ishlab chiqarish vositalari va ishchi kuchidan ishlab chiqarish maqsadida foydalanish jarayonini anglatadi.

Shaxsiy iste'mol ishlab chiqarish sohasidan tashqarida ro'y berib, bunda kishilarning iste'mol buyumlaridan va xizmatlardan bevosita o'zlarining shaxsiy ehtiyojlarni qondirish maqsadida foydalanishi tushuniladi.

Moddiy iste'mol – ehtiyojlarni qondirishda moddiy ko'rinishdagi ne'matlarning tegishli naflari xususiyatlaridan foydalanish.

Nomoddiy ne'mat va xizmatlar iste'moli – ehtiyojlarni qondirishda nomoddiy ko'rinishdagi ne'mat va xizmatlarning tegishli naflari xususiyatlaridan foydalanish

Iste`molchining
afzal ko`rishi

Iste`molchi
budjetining
cheklanganligi

Iste`molchining
muvozanatli
holati

ISTE`MOLCHINING XATTI-HARAKATI

Iste`molchining
kutishi

Iste`molchining
tanlovi

ISTE'MOLCHI TANLOVI NAZARIYASI DOIRASIDA IZLANISHLAR

1854 yilda nashr etilgan "Ijtimoiy almashinish qonunlari va jamoat savdosining keyingi qoidolari" kitobida Gossen marginal foydalilik nazariyasining asosiy tamoyillarini matematik jihatdan asoslab berdi. U Leon Valras, Uilyam Jevons va boshqa matematik maktab vakillarining nazariy va matematik konstruktsiyalarini taxmin qiladigan Gossenning ikkita qonunini ishlab chiqdi.

Gossenning ikkinchi qonuni: "Inson har qanday lazzat uchun sarf qilingan pulning oxirgi atomini bir xil miqdordagi zavq keltiradigan qilib har xil lazzatlanishlar o'rtasida ishlagan pulini taqsimlasa, u hayotdan maksimal darajada zavq oladi".

U eng muhim iqtisodiy jarayonlarni maksimal foydali dastur g'oyasi nuqtai nazaridan tushuntirdi. Ushbu qonunlar iqtisodiy munosabatlarga matematik nuqtai nazardan qaradi. Yozish tilining murakkabligi va ko'plab formulalar haddan tashqari ko'pligi tufayli uning kitobi oz sonli nusxada saqlanib qoldi. Gossen nazariyasi Avstriya maktabi bilan ba'zi umumiy metodologik tamoyillar bilan bog'langan. Gossen va Menger marjinal foyda va marjinal qiymat mavjudligidan kelib chiqdilar. Biroq, Gossen narxlar nazariyasini marginal foydalilik asosida, Menger esa marjinal qiymat asosida barpo etdi, bu ularning iqtisodiy nazariyaga yondashuvlarini tubdan ajratib turadi.

ISTE'MOLCHI TANLOVI NAZARIYASIDA UCH QOIDA (POSTULATA) AMAL QILADI:

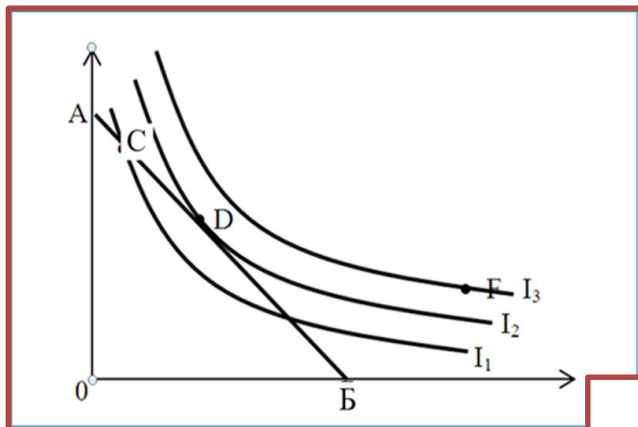
Iste'molchilar barcha ne'matlarni klassifikatsiya qiladi va bir-biri bilan solishtira oladi. ya'ni, ular bozorda mustaqil va hech kimga bog'liq emas.

Iste'molchi xohishi tranzitivdir (o'zgaruvchan). Agar iste'molchi A majmuani B ga nisbatan ko'proq xoxlasa va B majmuani C majmuadan ko'ra ko'proq xoxlasa, unda u A majmuani C majmuaga nisbatan ko'proq xoxlagan bo'ladi, ya'ni:

- $A > B$; $B > C$ bo'lsa, demak $A > C$

To'yinmaslik, Iste'molchi bozorda o'z etiyojlarini to'laroq qondirishga harakat qiladi, ya'ni, har doim ne'matning ko'proq qismini kamroq qismidan afzal ko'radi.

MUQOBIL TANLOVNING ASOSIY SHARTLARI

Birinchidan, tanlov nuqtasining byudjet chizig'ida yotishi.

Iste'molchi amalda barcha daromadini iste'molga sarflamay, ma'lum qismini kelgusidagi iste'molga qoldirsa-da, nazariy jihatdan biz uni barchasi sarflanadi, deb faraz qilamiz. Agar nuqta byudjet chizig'idan chapda yotsa – daromadining to'liq sarflanmaganligini, o'ngda yotsa – sarflar imkoniyat darajasidan chetga chiqilganligini tushunamiz

Ikkinchidan, tanlangan iste'mol tovarlari to'plami eng ma'qul ko'rilgan kombinatsiyada bo'lishi lozim.

Iste'molchi hulqi bu ularning turli xil tovar va xizmatlarga talabning shakllanish jarayonidir.

ISTE'MOLCHI HULQI QUYIDAGI MANTIQ ASOSIGA QURILADI:

1. Iste'molchi imkoniyati cheklangan sharoitda harakat qiladi, shu sababli uning qarori tovarlarning mavjud muqobil variantlaridan birini tanlashga qaratiladi.

2. Iste'molchi maqsadi – tovarlarni iste'mol qilish natijasida maksimal qoniqish olishdir.

3. Iste'molchi hulqi oqilona, ya'ni u barcha cheklanishlarni baholaydi va o'z maqsadiga yetishishning eng yaxshi variantini tanlaydi.

Iqtisodiyot fanida naflilikni aniqlashda ikkita yondashuv qaror topgan

1. **Kardinalistik yondashuvda** naflilik miqdorini mutloq aniq hisoblash talab qilinadi. Bunda uni aniqlashning sharti birligi —yutill (inglizcha – utility – naflilik) dan foydalaniladi.

2. **Ordinalistik yondashuvda** qator tovarlarni afzal ko‘rish tartibi bo‘yicha joylashtirishda naflilikning ma‘lum ketma-ketligiga yo‘l qo‘yiladi. Bunda iste‘molchi tovarning bir-biriga qiyosan muhimlik darajasi bo‘yicha xulosa chiqarish mumkin.

Yutil-naflilik o‘lchovi birligi hisoblanib, iste‘molchi qaror qabul qilishda, mavjud imkoniyat doirasida maksimal darajada o‘z ehtiyojini qondirishga, turmush farovonligi darajasini oshirishga harakat qiladi. Ushbu ehtiyojni qondirish darajasi naflilik (utility) deyiladi.

ISTE'MOLCHI UCHUN NAFLILIKNING IKKI TURI: UMUMIY VA KEYINGI NAFLILIK MUHIM.

- **Keyingi naflilik (marginal utility)** – muayyan ne'matning navbatdagi birligini iste'mol qilishdan olingan qo'shimcha naflilikdir.

$$(MU_x) = \frac{\Delta TU_x}{\Delta Q_x}$$

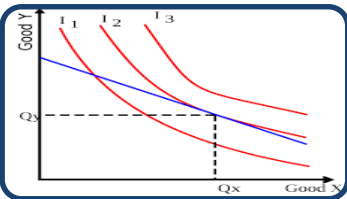
- Keyingi naflilik umumiy naflilikning o'sgan qismidan iborat bo'lib, u naflilik funktsiyasining natijasi hisoblanadi. Muayyan ehtiyojni qondiruvchi har bir navbatdagi ne'mat oldingisiga qaraganda kamroq naflilikka ega bo'ladi. Ne'matlarning cheklangan miqdori sharoitida esa doimo ehtiyojni eng kam darajada qondiruvchi «so'nggi nusxasi» mavjud bo'ladi.

$$TU_n = MU_1 + MU_2 + MU_n$$

- So'nggi qo'shilgan naflilik pasayib borish tamoyiliga ega bo'lib, bu iqtisodiy tamoyil sifatida ifoda etiladi. Uning mohiyati shundan iboratki, agar alohida olingan iste'molchining holatidan kelib chiqilsa, ne'matlarni iste'mol qilish hajmining ko'payib borishi bilan, ma'lum vaqtdan boshlab, muayyan ne'matning navbatdagi birligini iste'mol qilishdan olingan qo'shimcha naflilik oldingisiga nisbatan kamayib boradi.

- **Umumiy naflilik (total utility)** so'nggi qo'shilgan naflilik ko'rsatkichlarini jamlash orqali aniqlanadi.

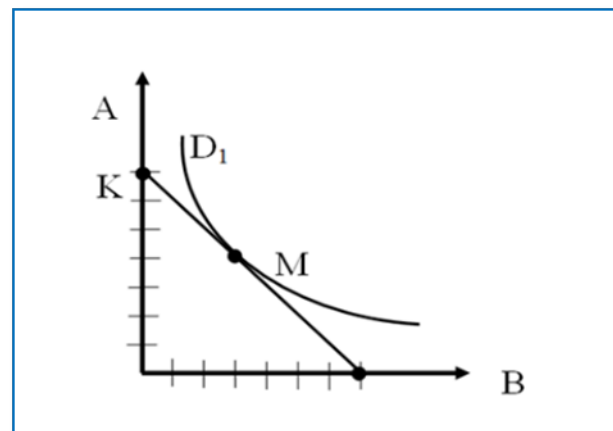
$$MU_n = TU_n - TU_{n-1}$$

Befarqlik egri chizig'i ehtiyojlarni bir xil darajada qondirilishini ta'minlovchi iste'mol to'plamlari yig'indisini namoyon etadi

- **Biz befarqlik egri chizigining to'rtta afzalligi mavjud**
- 1. Yuqoriroq befarqlik egri chiziqlarini pastlariga qaraganda afzal ko'rish. Odamlar, odatda, ko'proq tovarlar xarid qilishga odatlanishgan.
- 2. Befarqlik egri chizig'i beqaror. Befarqlik egri chizig'i iste'molchining bir variantdan boshqasini afzal ko'rganda o'zini namoyish etadi.
- 3. Befarqlik egri chizig'i kesishmaydi.
- 4. Befarqlik egri chizig'i bu ichki rozilikdir. Kishilar o'zlarida ortig' bilan bo'lgan mahsulotlarni kamroq bo'lganiga qaraganda sotib yuborishni ko'proq xohlaydilar.

Byudjet cheklanganligi iste'molchining muayyan pul daromadlari mavjudligi sharoitida narxlarning muayyan darajasida u yoki bu turdagi tovarlarning ma'lum cheklangan miqdorini sotib olish imkoniyati orqali ifodalanadi.

Iste'molchi byudjetining cheklanganligini grafikda ikki turdagi tovarni sotib olishning turli kombinatsiyalarini ko'rsatuvchi **byudjet chizig'i** shaklida aks etadi

Iste'molchining narx
o'zgarishiga ta'sirchanligi
o'rnini bosish samarasi
deyiladi.

Daromad samarasi narx
o'zgarishi oqibatida
iste'molchi pul daromadi
xarid qilish layoqati
tebranishi natijasida
tovarlarga talabning
o'zgarishidir.

